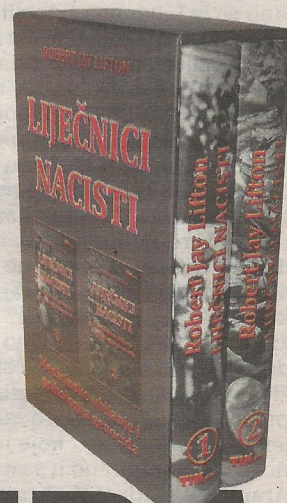


**NAPOKON I HRVATSKO IZDANJE KNJIGE ROBERTA JAYA LIFTONA  
"LIJEČNICI NACISTI: MEDICINSKO UBIJANJE I PSIHOLOGIJA GENOCIDA"**

*Razvrstavanja, ili "dežurstva na rampi", bila su liječnička zadaća, a značila su slanje logoraša nesposobnih za rad ravno u plinske komore*



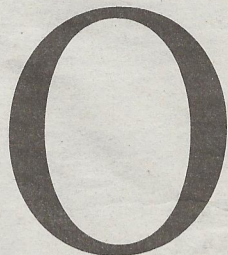
Kapitalno djelo Roberta Jaya Liftona neće vam dopustiti da mirno spavate i prije poglavlja o zloglasnom doktoru Mengeleu



**KLUČ ZLA I GENOCIDA**



piše **Nataša Vlašić Smrekar**



Odlučite li pročitati knjigu "Liječnici nacisti: Medicinsko ubijanje i psihologija genocida", nećete mirno spavati i puno prije nego što stignete do poglavlja o zloglasnom doktoru Josefu Mengeleu i njegovim monstruoznim medicinskim eksperimentima. Naravno, tematika je mučna i zlokobna, opisi masovnog ubijanja nećuđih ljudi u plinskim komorama u Auschwitzu jezivi su, ali ono što u cijelom ovome kapitalnom djelu najdublje uznemiruje jest činjenica da su nepojmljivi zločin holokausta počinili naizgled normalni, zdravi ljudi, štoviše – liječnici. Autor ove studije, ugledni američki znanstvenik Robert Jay Lifton, pomno analizira upravo ovaj fenomen i – možda bolje nego itko drugi – uspijeva objasniti kako je moguće da su ljudi posvećeni iscjeljenju, koji su položili Hipokratovu zakletvu, mogli postati hladnokrvni masovni ubojice koji su svakodnevno i rutinirano, ponašajući se pri tome kao da je riječ o standardnoj medicinskoj trijaži ili nekom drugom uobičajenom liječničkom zadatku, stotine ili čak tisuće ljudi slali ravno kroz krematorijske dimnjake Auschwitza.

Knjiga "Liječnici nacisti" objavljena je 1986., prevedena na desetak jezika, a ovih je dana napokon izašlo i hrvatsko izdanje. Studiju je u dva toma na 640 stranica objavio zagrebački Tim press, u odličnom prijevodu Hane Dvornik i Srđana Dvornika. Kako nam je rekla urednica Dijana Bahtijari, na ovaj su se pothvat odlučili jer je na izdavačkom putu Tim pressa – koji je uključivao objavu niza djela o nacističkom razdoblju – poput "Anatomije fašizma", "Vječitog povratka fašizma" i "Europske strasti za genocidom" – ova knjiga postala nezaobilazna.

U svojoj stručnoj recenziji prof. dr. Darko Polšek sa zagrebačkog Filozofskog fakulteta, koji se među ostalim bavio eugenikom u Njemačkoj, napisao je kako je "Liftonova metodologija jedinstvena po tome što sklada 'najbolje iz tri moguća svijeta', tj. povijesne činjenice, intervjue i teorijske, psihološke zaključke..." Uistinu, Lifton je uložio izniman trud: 70-ih godina prošlog stoljeća razgovarao je s preživjelim liječnicima nacistima i žrtvama, ukupno s njih 111, a zanimljivo je da je od onih koje je molio za razgovor njih čak 70 posto pristalo na intervju. "Takva se opsežna studija u današnje vrijeme ne bi ni mogla napraviti", ističe Dijana Bahtijari.

### Doba eugenike i rasnih teorija

"Volkisch država mora se pobrinuti da djecu začinja samo zdravi. ... Tu država mora djelovati kao čuvarica tisućljetne budućnosti. ... U službu te spoznaje ona mora staviti najsvremenija medicinska sredstva. Mora proglasiti nepodobnima za razmnožavanje sve one kod kojih je na bilo koji način uočljiva bolest ili one koji su naslijedili bolest i mogu je prenijeti dalje."

Ovim rečenicama Adolfa Hitlera psihijatar i povjesničar Robert Jay Lifton počinje svoje djelo. Riječi austrijskog kaplana, koji će postati svemoćni Führer, savršeno opisuju duh vremena početkom 20-ih godina 20. stoljeća, u osjetljivo doba kad je Njemačkom zavladao očaj zbog poraza u Prvom svjetskom ratu, vrijeme kad su i drug-

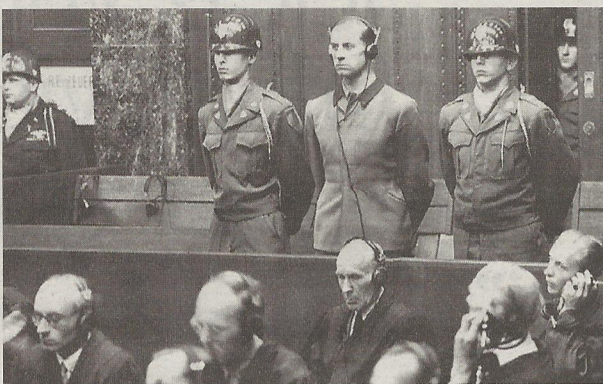
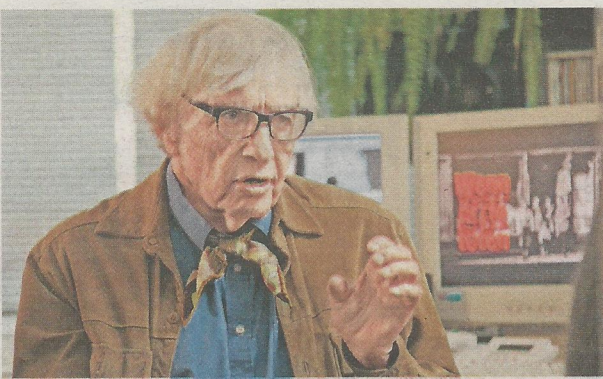
dje cvale rasne teorije i eugenika. Hitlerove riječi omogućit će i opravdati genocid nepojmljivih razmjera 20 godina poslije. A u središtu svega preobrazba je liječnika iz iscjelitelja u ubojicu – uz posredovanje nacističke političke ideologije i biomedicinske vizije. Prisilna sterilizacija, o kojoj je tada uobičajena, u SAD-u je razvijen oblik vazektomije koji je 1920. uveden u 25 država zakonima koji su propisivali prinudnu sterilizaciju teško bolesnih zločinaca te svih koje se smatralo genetski inferiornima. "Ali samo je u nacističkoj Njemačkoj sterilizacija prethodila masovnom ubijanju", napisao je Lifton.

"Liječniku je velik korak između podvezivanja sjemenovoda ili jajovoda ili čak vadenja maternice i ubijanja vlastitih pacijenata ili donošenja odluke o njihovoj smrti. Taj je korak omogućio medicinski *Gleichschaltung*", piše Lifton. I dok u SAD-u početkom prošlog stoljeća "ubijanje iz samilosti" obuzdavaju zakoni i snažne reakcije javnosti, u Njemačkoj je "težište zanimanja stavljeno na integritet organskog tijela Volka – zajednice, naroda ili nacije kao utjelovljenja rasno-kulturne biti". Autori krucijalnog djela – *Dozvola za uništavanje života nevrijednog življenja* (1920.), pravnik Karl Binding i psihijatar Alfred Hoche, uništavanje "nevrijednog života" ističu kao iscjeliteljski postupak – drugim riječima, terapiju koja će njemačku naciju osloboditi oštećenih gena omogućujući joj prosperitet i veličanstvenu budućnost.

"Liječnike nacističke" Lifton je strukturirao u tri dijela: nakon "Života nevrijednog življenja: genetsko liječenje", slijedi najveće poglavlje "Auschwitz: rasno liječenje" te treći dio – "Psihologija genocida", u kojem ovaj profesor nadahnuto objašnjava faustovsku nagodbu na koju su pristali SS-ovi liječnici i objašnjava mehanizme koji jednu naciju, jednako na primjer Turke protiv Armenaca kao i Nijemce protiv Židova, vode u ponor genocida. O značaju njegovih analiza dovoljno nam govore već i biografski podaci. Ovaj ugledni američki profesor židovskih korijena i autor mnogobrojnih djela utemeljio je novu znanstvenu disciplinu – psihopovijest, razvio teoriju "reforma uma" kojom definira ispiranje mozga u totalitarnim režimima te je predavao na sveučilištima poput Harvarda i Yalea. Rođen je 1926. u New Yorku. Kad je SAD objavio rat Japanu i Njemačkoj, imao je 15 godina. Kasnije, kao psihijatar, služio je u američkim zračnim snagama u Japanu i Koreji, gdje se razvio njegov interes za rat i politiku.

Lifton je u svojoj studiji "Liječnici nacisti" objasnio značaj medikaliziranog ubijanja za nacističku ideologiju. Objasnio je da bi bez duboke predratne uronjenosti u ideologiju o nadmoćnoj nordijskoj rasi, čija je ključna sastavnica bio antisemitizam, jedan Josef Mengele postao samo "relativno običan njemački profesor". A to je iznimno važno shvatiti zbog činjenice da holokaust nije jedini genocid koji se dogodio na svijetu, kao i zbog uzne-

**"... većina liječnika koje sam intervjuirao bila je sasvim obična... nipošto nisu bili demonski likovi – sadisti, fanatici koji žude za ubijanjem"**



mirujuće psihološke istine da, u određenim okolnostima, "demonske stvari mogu počiniti obični ljudi".

"... većina liječnika nacističke koje sam intervjuirao bila je sasvim obična. Nisu bili ni genijalni ni glupi, ni urođeno zli ni osobito moralno osjetljivi; nipošto nisu bili demonski likovi – sadisti, fanatici koji žude za ubijanjem – kakvima ih ljudi često zamišljaju", piše Lifton.

"Ali *demonsko* je to što nisu bili demoni", rekao mu je jedan prijatelj. Ključno je stoga pitanje: kako su postali ubojice? – na koje je njegova knjiga odgovor.

Zadržimo se zato još malo na međuratnim vremenima kad se u njemačkim bolnicama počeo provoditi program ubijanja neizlječivo i duševno bolesnih, najprije djece, a zatim i odraslih, eufemistički nazvan "eutanzija". Već tada, puno prije nego što je "cvijet njemačke nacije" krenuo na bojišnice, na najbepomoćnijima su primijenjene ne samo smrtonosne injekcije nego i plin, ugljikov monoksid, u početničkim verzijama plinske komore koju će kao sredstvo masovnog uništavanja ljudskih bića do krajnosti usavršiti Auschwitz.

Ali provođenje "eutanzije" nije bilo tako elegantno kao što je zvučalo njezino ideološko tumačenje. "Mislim, da ste rekli bolničarkama da idu od kreveta do kreveta i pucaju u tu djecu... to ne bi išlo... nije bilo ubijanja, strogo govoreći... Ljudi su imali osjećaj da to nije ubojstvo; to je uspavljivanje", ispričao je Liftonu nacistički liječnik dr. Hans F. U jedinom trenutku bijesa koji je pokazao tijekom intervjua s Robertom Jayom Liftonom, mnogo je otkrio: "Pa, golema je razlika ako se kaže da pacijenti koji potpadaju pod te odredbe nisu vrijedni življenja, da ih treba ubiti – znate, to je uvijek *odredba* – ali to zbilja provesti, vidite, to je veliki problem. Tko će to učiniti?" Zanimljivo je da je Lifton svoj rad počeo i završio s Mengeleom, počeo ga je pravnim dokumentima o njemu, a završio u ljeto 1985., kad je potvrđeno da su kosti u jednom grobu u Brazilu njegove. Ipak, promišljeno je odlučio studiju ne fokusirati na njegovu demonsku ličnost jer bi time u drugi plan gurnuo širi nacistički fenomen medikaliziranog ubijanja.

Josef Mengele jedan je od tri liječnika esesovca iz Auschwitza kojima se Lifton najiscrpnije posvetio. Uz ovog zloglasnog liječnika, kojega su mali Romi u Auschwitzu voljeli i "zvali ujak Pepi, na maloj vožnji do plinske komore" (svjedočanstvo logoraša Simona

**:: Američki psihijatar i povjesničar Robert Jay Lifton (89) služio je u američkim zračnim snagama u Japanu i Koreji (slika sasvim gore)**

**:: Hitlerov osobni liječnik i jedan od vođa programa medicinskog ubijanja "T4" Karl Brandt osuđen je na smrt vješanjem i smaknut 1948. U istom sudskom procesu optužena su 22 liječnika nacističke nacije (slika gore)**

**Lifton uspijeva objasniti kako je moguće da su ljudi posvećeni iscjeljenju, koji su položili Hipokratovu zakletvu, mogli postati masovni ubojice**

**Autor knjige razgovarao je 70-ih godina prošlog stoljeća s više od stotinu liječnika nacističke nacije i žrtava. Čak 70 posto onih koje je molio za razgovor pristalo je na intervju**

J.), to su glavni liječnik logora Eduard Wirths, "duh 'dobra čovjeka' koji postaje vodeća ličnost projekta nevidena zla", i dr. Ernst B., jedini liječnik esesovca koji nije radio odabire logoraša u Auschwitzu – što znači da nije sudjelovao u neposrednom ubijanju. Razvrstavanja, ili eufemistički – "dežurstva na rampi", bila su centralna liječnička zadaća, a značila su slanje logoraša nesposobnih za rad, najčešće djece, žena i staraca, ravno u plinske komore. Logoraši su dr. Ernsta B. doživljavali kao "ljudsko biće u odori SS-a" i njihova su ga svjedočenja poslije rata oslobodila krivnje na sudu. Ipak, baš je on od svih liječnika nacističke Liftonu rekao da je čovjek u Auschwitzu mogao normalno reagirati samo prvih nekoliko sati.

Sjećanje jednog preživjelog logoraša pokazuje u kojoj su se mjeri liječnici nacistički služili obmanom u svom programu ubijanja, koji su vodili od početka do kraja: "... kad se liječnik pojavio u sobi ispred plinske komore, gdje su se logoraši morali svući, primijetio je na podu staklo razbijenih naočala i rekao ljudima: 'Molim vas, pazite da se ne ozlijedite'".

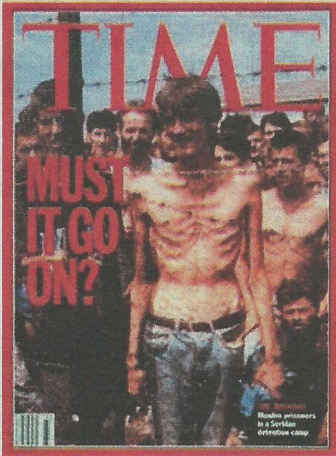
### Nacistički biološki revolucionar

Ipak, psihološki najzanimljiviji, intrigantniji i od Mengelea čija se sadistička struktura ličnosti savršeno stopila sa samim smislom Auschwitza – bio je glavni liječnik logora Eduard Wirths. "Pristojan nacist" i "korektan" birokrat doveden je u Auschwitz kako bi zaustavio epidemiju tifusa. On je poboljšao uvjete u medicinskim blokovima, dopustio rad liječnicima logorašima, najčešće Židovima, ukinuo smrtonosne injekcije fenola, čak je doveo vlastitu suprugu i troje male djece u kuću u krugu logora, a ipak je "sudjelovao u ubijanju, marljivo nadgledajući cijelu tu ubilačku strukturu". U njemu su, piše Lifton, postojala dva suprotstavljena aušvicovska jastva: "njegovo nacističko-germansko jastvo obvezivalo ga je na sudjelovanje u projektu Auschwitzu; njegovo liječničko-humano jastvo učinilo ga je zagovornikom logoraša". I nije čudo – objašnjava profesor – što se takva struktura slomila (Wirths je počinio samoubojstvo nedugo nakon oslobodenja Auschwitzu), nego što je tako dugo trajala.

Mengelea su pak liječnici logoraši opisivali kao fanatika opsjednutog pseudoznanostu, kao čovjeka s kojim bi "vrag trebao govoriti", kao boga Auschwitzu. On je živu novorođenčad bacao u otvorenu vatru i imao toliku moć da je jednu logorašicu spasio trenutak njegova nakašljanja. Smatrao je da je "grjeh, zločin" prema znanosti ne iskoristiti mogućnosti koje pruža Auschwitz. I taj je svoj stav doslovce primjenjivao; logoraši su za njega bili "kunići i miševi". Bio je u stanju u jednoj noći ubiti 14 blizanaca kako bi secirao njihova trupla, što je bio zadnji korak u njegovim postupcima opsesivnog ispitivanja blizanaca. Bio je "primjer nacističkog biološkog revolucionara". Ali, naravno, nije bio jedini SS-ov liječnik koji je provodio medicinske eksperimente čija aura krajnje nečovječnosti nije izbljedjela ni do dana današnjeg. "Auschwitz nije bio samo medikalizirana tvornica smrti, već 'izvor sirovine' za svačije smrtonosne medicinske eksperimente", napisao je Lifton. "Čovjek je bio najjeftinija životinja... Jeftinija od štakora", primijetio je jedan liječnik logoraš. Među ostalim, u tzv. Bloku 10, centru za eksperimente, "zlokobnom mjestu misterioznog zla", oko 500 žena pokusnih kunića, Židovki iz raznih zemalja Europe, podvrgavano je najbrutalnijim eksperimentima

nastavak na 18. stranici

## ETNIČKO ČIŠĆENJE 90-ih IMALO JE MNOGO SLIČNOSTI S NACIZMOM



•• Naslovnica Timea s fotografijom iz logora Manjača i naslovom "Mora li se to nastaviti?"

### "U Auschwitzu si mogao normalno reagirati samo prvih nekoliko sati"

ekstenzivne sterilizacije za ideološke i vojne svrhe.

#### Uvijek ista psihologija genocida

Otkrivanje općeg ključa ljudskog zla i genocida ipak je najveći Liftonov doprinos spoznavanja nacizma, i puno veći i značajniji od znanstvenog. On je prepoznao i definirao *udvostručivanje*, psihološki mehanizam koji je liječnicima nacistima omogućio da izvrše faustovski odabir zla. Udvostručivanje je podjela ličnosti u dvije cjeline što funkcioniraju tako da djelomična ličnost djeluje kao cijela ličnost. Udvostručivanje nije liječnicima nacistima eliminiralo savjest, ali ju je transferiralo: zahtjeve savjesti prenijelo bi unutar aušvicovskih kriterija dobra (dužnost, lojalnost spram grupe itd.)... Drugim riječima, liječnik nacist znao je da odabire logoraše, ali te odabire nije interpretirao kao ubojstvo nego *konačno rješenje* židovskog, a samim time i njemačkog problema. Liftonova psihologija genocida ipak nijednog zločinca ne bi oslobodila krivnje na sudu: "živjeti udvostručivanje i prizivati zlo jest moralni izbor za koji je čovjek odgovoran, bez obzira na to koliko je toga svjestan". Američki profesor ne staje ni tu, već upozorava: načelo koje utjelovljuju liječnici nacisti – načelo ubijanja radi ozdravljenja – odzvanja i u novijem genocidnom ponašanju u raznim dijelovima svijeta. U predgovoru izdanju iz 2000. usporedio je holokaust s "etničkim čišćenjem" koje su 90-ih provodili Srbi u bivšoj Jugoslaviji: "i srpska je ideologija bila ideologija osobne i kolektivne revitalizacije: prevladavanja percipiranih povijesnih rana koje sežu... čak do turskih osvajanja u 14. stoljeću. Te se rane mogu zaliječiti samo uništavanjem onih kojima je namijenjena uloga žrtve". Tko zna što bi Lifton napisao danas, u predgovoru najnovijem izdanju? Jedno je sigurno: u vrijeme ukrajinskog rata, ISIS-a i brojnih drugih kriza i ratova u svijetu, njegovim ključem konačno bi trebalo zaključati vrata općeg ljudskog zla i genocida.

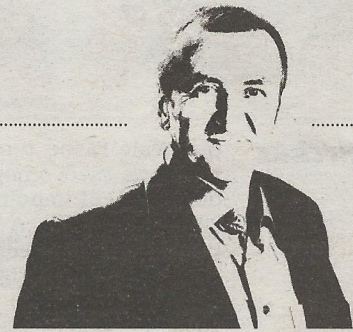
**Bez duboke uronjenosti u nacističku ideologiju jedan Mengele postao bi "relativno običan njemački profesor"**

•••••  
"Pa, golema je razlika ako se kaže da pacijenti koji potpadaju pod te odredbe nisu vrijedni življenja da ih treba ubiti – znate, to je uvijek odredba – ali to zbilja provesti, vidite, to je veliki problem. Tko će to učiniti?"

•••••  
Psihološki mehanizam udvostručivanje omogućio je liječnicima nacistima da izvrše faustovski odabir zla, ali nije ih oslobodio odgovornosti

Kontrapunkt

## BRANIMIR POFUK



# Moći oprostiti – to je pouka Jele iz Vojnovićeve drame i Brkanovićeve opere Ekvinocij

# N

iko Marinović je tajkun. Bio je preko mora, a porijeklo njegova bogatstva je mutno. Kruže priče o nekakvim rudnicima u kojima su ljudi, i to naši ljudi, stradavali ko muhe. Ženama im ne bi nitko ni javio da su ostale udovice. Niko Marinović svoju životnu filozofiju pjevuši kao veselu pjesmicu: koga na svom putu spazi, on ga zgazi. Njegovoj bahatosti nema granica, a ljudi oko njega gladni i bez nade. Nema tog poniženja kojem se neće izložiti za malo novca. Ili za priliku da i sami odu u potragu za boljim životom kao nova jeftina radna snaga u prekomorskim rudnicima-grobnicama Nike Marinovića. Puni brodovi odlaze jedan za drugim. Vrijednosti se urušavaju, nema više morala. Tko ima novac, poput Nike Marinovića, može sve i kupuje sve. Evo, na primjer, kápetan Frane Dražić i nije baš zadnji goljo, a opet je Niko Marinoviću spreman prodati i vlastitu kćer. Anicu. Ona je za Niku mlado meso. A njemu se baš prohtjelo mladog mesa. On je pohotna ništarija. A Frano kukavica. Nema tu sretnog svršetka. To vam je liberalni kapitalizam. Ana voli Iva Ledinića. Niti on ne bi trebao biti obična fukara. Radi u škveru, majstor je svog zanata, ruke su mu zlatne. Vrijedan je, pošten. Uzalud mu. Ne vrijedi to danas ni pišljivog boba, ni minimalca koji se ne isplaćuje. Neće dobiti Anicu.

#### Oluja koja ne prestaje

I onda, kada se mu se već ionako smučili i život i nepravda koju guta češće nego kruh, njegova rođena majka otkriva mu strašnu tajnu. Lagala mu je da je udovica. Začela ga je u sramoti i grijehu s junošom koji ju je trudnu prezreo i ostavio. Ivo saznaje da mu je otac Niko Marinović. I ukrcava se na njegov brod s kartom u jednom smjeru.

A more divlja, vrijeme je oluja, najžešćih i najpodmuklijih oko ravnodnevice, ekvinocija. Vrijeme je prema sirotinji još okrutnije nego nemilosrdni gadovi poput Nike Marinovića. I u toj sirotinji više nema snage za pobunu. Kako? S kim? S čime? Niko Marinović je uglednik u njihovom društvu, on je narodni prvak, uspješan poduzetnik. Za njega je sigurno i u crkvi rezervirana prva klupa.

Je li ovo današnja priča? Svakako. Bjesni oluja ravnodnevice i ravnodušnosti. I tako već čitavo stoljeće i dalje. Sve je to strašno točno i uvjerljivo

opisao Ivo Vojnović u svojoj drami Ekvinocijo. Napisao ju je i poslao na natječaj koji je raspisao Stjepan Miletić, intendant Hrvatskog zemaljskog kazališta čiju je novu zgradu 14. listopada 1895. otvorio Franjo Josip I. I Stjepan Miletić je bio bogat čovjek, ali nekog drugog kova. Vlastito je bogatstvo trošio na kazalište, a imao je i dobar literarni ukus. Od svih pristiglih radova za praizvedbu u novom kazalištu, odabrao je upravo Vojnovićev Ekvinocijo. Što li su fini agrarni građani te 1895. godine mislili o Niki Marinoviću, Frani, Anici i Ivu? A što tek o Ivovoj majci Jeli, nesretnici koja će u očaju i ogorčenosti ubojstvom okončati bahatost i bešćutnost Nike Marinovića, oca njenog sina.

Vojnovićeva drama nije zaustavila oluju koja je nastavila razarati zemlju i ljude. Pola stoljeća kasnije, posljednjih godina Drugog svjetskog rata, zborovođa i profesor glazbe Ivan Brkanović, koji se u Zagreb doselio iz Boke Kotorske, u svojoj kući na Jelenovcu piše operu Ekvinocij. Poticaj mu je zapis i uputa samog Iva Vojnovića. Pisac je u središte svoje drame stavio oluju i odredio je da se tu nepogodu i kataklizmu ima dočarati glazbom. Sve drugo bilo bi trivijalno

**Velika se umjetnica Dubravka Šeparović Mušović na pozornici, kaže, suočila s ponorom vlastite nemoći. I to je danas vrijedna spoznaja**

i neuvjerljivo. Propisao je Vojnović da se za njegovu dramu ima skladati "Simfonički intermezzo". Zapisao je: "Prepuštam geniju skladatelja da prenese u pozorište svu tajnu ekvinocijalne oluje. Iz nje izvire ova drama, a opet, u njoj nalazi ona svoj simbolički smisao. Ko će bolje nego muzika oživjeti divlju, veličajnu poeziju borbe između života i smrti, bilo u naravi, bilo u izmučenoj duši?"

Pričao mi je nedavno skladatelj sin Željko Brkanović, i sam skladatelj, kako bi čitavo jelenovačko naselje na znak sirena, sve češćih prema kraju rata, odlazilo skloniti se u obližnju šumu. Samo je njegov otac ostajao za klavirom s Vojnovićevom i svojom ekvinocijalnom olujom i operom koja je praizvedena u zagrebačkom HNK 1950. Od premijere Vojnovićeve drame bila su prohujala dva svjetska rata, propalo jedno carstvo, jedna kraljevina i jedan NDH. A ni u novoj komunističkoj državi olujni propuh nije bio ništa nježniji.

Nitko ništa u kazalištu nikada nije naučio. Ni 1895., ni 1950., a neće bome ni ove 2015. godine kada je, već u petoj po redu državi od one u kojoj je Vojnović napisao Ekvinocijo, još jednom premijerno izvedena Brkanovićeva glazbena drama Ekvinocij. Ali, ostaje ta Vojnovićeva "veličajna poezija borbe između života i smrti", osobito one smrti u izmučenoj duši, koju je Brkanović pretočio u glazbu što je bljesnula u svoj svojoj snazi ovaj put pod dirigentskom rukom maestra Nikše Bareze s pjevačima Giorgiom Surianom, Ivicom Čikešom, Domagojom Dorotićem, Tamarom Felbinger Franetović te povrh svih sjajnom Dubravkom Šeparović Mušović u tragičnoj ulozi Jele, žene izmučene duše.

#### Wagnerova Kundry i Jele

Sjajna mezzosopranistica sada je već u Njemačkoj, u novoj ulozi i zato je, nažalost, sljedeći tjedan nećemo ponovno u Zagrebu gledati kao veliku Kundry u Wagnerovu Parsifalu. Ona je umjetnica koja ponire duboko u svoje uloge. Jele je teška i otvorila joj se, kaže, u potpunosti tek na drugoj predstavi, upravo onoj koju sam imao sreću pogledati. Zato sam je zamolio da mi usporedi Kundry i Jelu. Ovako mi je opisala:

"Kundry je lik koji je nadvladao svoje ovozemaljske potrebe i teži za višom spoznajom u životu. Tema njezina života je suosjećanje i supatništvo. Jele je ovozemaljski lik, njezine su glavne riječi 'časť' i 'poštenje'. Tema njezina života je osjećaj povrijeđenosti i na kraju opere ona nije u mogućnosti nadvladati problem, suosjećajući i pokušavajući razumjeti Nikinu emocionalnu zakržljalost. Nakon godina patnje ona tone u još veći nemir kroz ubojstvo i na kraju – u vlastito samoubojstvo, kako je u Vojnovićevu predlošku, ili duhovno samoubojstvo, kako je u operi. Oba lika zatočena su u trpljenju. Kundry u tom trpljenju raste, a Jele uga. Za mene je problem ovih uloga: moći oprostiti. Nakon Kundry pjevač se osjeća oslobođen, a nakon Jele potpuno sam pojedena ponorom u vlastitu nemoć."

A onda, desetak minuta kasnije, kao da mi čita misli i pitanja iz još nenapisane kolumne, umjetnica mi šalje još jednu kratku poruku: "Kroz ove sam uloge naučila da nam je trpljenje dano da bismo nešto naučili i da ga ne smijemo izbjegavati, već prolaziti kroz njega na način da svako zlo uzvraćamo dobrim".

I ja povlačim neozbiljnu tvrdnju da nitko nikada u kazalištu ništa nije naučio. A gdje drugdje danas još i možemo išta naučiti? Već i sama spoznaja dubine ponora vlastite nemoći vrijedno je znanje. Neće valjda ni ova oluja do vijeka. A Ekvinocij u HNK igra i u travnju.